مەولانا خالیدی شارەزووری

و

نەقشبەندیی کوردی

حەسەن جودی

ناوی پەرتووک: مەولانا خالیدی شارەزووری و نەقشبەندیی کوردی
ناوی نووسەر: حەسەن جودی
بابەت: لێکۆڵینەوە
ساڵ و نۆرەی چاپ: ٢٠٢٤ - چاپی یەکەم (ئەلیکترۆنی)
دیزایین: گۆران پێنجوێنی

پێڕست

دەروازەیەک ٩
بەشی یەکەم:
ڕاستینەی نەقشبەندێتی و ڕۆڵی مەولانا خالیدی شارەزووری.... ١٣
١. سەرەتاکانی پەیدابوونی تەریقەتی نەقشبەندی: ١٥
٢.بنەماکانی تەریقەتی نەقشبەندی.................... ١٨
٣. جیاوازی نێوان تەریقەتی قادری و تەریقەتی نەقشبەندی: ٢٠
٤. کوردستان و ئێراق لەسەردەمی مەولانا خالیددا:... ٢١
٥. مەولانا خالید (١١٩٣-١٢٤٢کۆچی/ ١٧٧٩-١٨٢٦زایینی) و لێگەڕینەکانی:.. ٢٨
٦. بڵاوبوونەوەی تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستاندا:.. ٣٤

بەشی دووەم:
نەقشبەندێتیی و دوو ئەزموونی کوردەواری................ ٣٩
١. نەقشبەندێتی و سەرهەڵدانی یەکەمین بزووتنەوەی سیاسی – چەکداریی کلاسیکی کوردی............... ٤١
٢. بزووتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی – کۆمیناڵی لەهەناوی نەقشبەندێتیدا (بزووتنەوەی هەقە):............................ ٤٥
ا. بزووتنەوەی هەقە:.................................... ٤٥
ب. بزووتنەوەی هەقە وەک بزووتنەوەیەکی نیشتمانیی و نەتەوەیی: ٤٦
ج. ڕێچکە جیاوازەکانی ناو بزووتنەوەی هەقە:......... ٤٨
د. بنەما سەرەکییەکانی بزووتنەوەی هەقە:............. ٥٠
دەرئەنجام.. ٥٧
سەرچاوەکان: ٦١

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

وتەیەک

ئەم لێکۆڵینەوەیە لە ئابی ساڵی ٢٠١٩دا نووسیومە و لە گۆڤاری (KOMÛNAR) بە زمانی تورکی بڵاوکراوەتەوە. دواتر بەدوو بەش لە ژمارەکانی (٣٨و ٣٩)ی گۆڤاری (ئازادیی کۆمەڵگە)شدا بە زمانی کوردی بڵاوکراوەتەوە. لەبەرئەوەی ئەم دوو گۆڤارە وەکو پێویست بەدەست خوێنەران ناگات، بە پێویستم زانی بەکەمێک دەسکاریی بچووکەوە، وەک نامیلکەیەکیش بەشێوەی ئەلیکترۆنی بڵاوبکەمەوە و دەرئەنجامێکیشی بۆ بنووسم.

حەسەن جودی

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

دەروازەیەک

بێگومان هەر ئایینێک خاوەن هزرێکە، هەر هزرێکی ئایینییش بەسێ مەتۆد و ڕێگە، یان زیاتر، گوزراشت لە خۆی دەکات، کە بریتیین لە شێوەکانی «سەلەفییەت، عەقلانییەت، عیرفانییەت». ئەم سێ مەتۆد و ڕێگەیەش هەر تەنیا تایبەت نیین بە هزری ئایینی، بەڵکو لەدەرەوەی هزری ئایینییش ئەو شێوە فیکرییانە هەن و لەبوارە فەلسەفیی و ئایدیۆلۆژییەکانیشدا گوزارشتیان لێدەکرێت. لێرەدا قسە و باسمان لەسەر ڕێگەی عیرفانییەتە کە دەکرێ بەشێوەیەک لەشێوەکان تەسوفیش لەخۆوە بگرێت.

تەسەوف (سۆفیگەریی – سۆفیزم): مەتۆدێکی بیرکردنەوەی گەردوونییانەیە و بەدیدگایەکی میتافیزیکیانە لە گەردوون و خودا و مرۆڤ دەڕوانێت. پێش پەیدابوونی ئایینەکان ئەو جۆرە بیرکردنەوەیە هەبووە و گەشەی کردووە، زیاتر لە ئانیمیزمدا بەرجەستە بووە, کە یەکەمین شێوەبەندی هزری مرۆڤە. بەڵام لەگەڵ پەیدابوونی ئەفسانەکان و دواتریش ئایینەکان ئەو مەتۆدی بیرکردنەوەیە ڕێچکە و ڕێبازی جیاواز جیاوازی لەخۆوە گرتووە. کرۆکی هەر هەموویان یەکە و لەوەدا کۆکن کەوا ڕێگەیەکی بیرکردنەوەیە لە گەردوون و خودا و گەیشتن بە خودا، ڕێگەیەکە بۆ پاکبوونەوەی خود (نەفس) لە خراپەخوازیی، هەروەها زانستی خوداپەرستی و ئاوێتەبوون بەخودایە. سۆفیگەریی خۆشەویستیی و عەشقێکی قووڵە بۆ خوداوەند و ڕۆچوونە لە گەردوون لە دەروازەی خودەوە.

لەبنچینەدا تەسوف ڕەوتێکی دژەدەسەڵاتی و دژە ماددیگەراییە. لەبەرامبەر بەو ستەمکاریی و گەندەڵی و نادادییەی دەسەڵاتداران بەرامبەر بە تاک و کۆمەڵگە پەیڕەویی لێدەکەن هەڵوێستێکی پڕۆتستۆیی کۆمەڵایەتییە. هەروەها لەبەرامبەر بە ئەقڵییەتی چەقبەستوویی سەلەفییەتگەراییدا قەڵەمبازێک و کاردانەوەیەکی رادیکاڵە. لەبەرامبەر زیادەڕۆیی لە عەقڵانییەتیشدا هەڵوێستێکی پەڕگیرە. بۆیە ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە لەبنچینەدا لەبەرامبەر بە دەسەڵاتە ملهوڕەکاندا هەڵوێستێکی ئەنارشیستانەی هەبووە. سۆفیگەریی خۆی لەبیرکردنەوەی سەلەفییەت بەوە جودا دەکاتەوە کەوا دەخوازێت لەسەرووی دەق خودا بناسن و بە خودا بگەن. لێرەدا گەیشتن بە خودا گەیشتنە بە پەنهانیی گەردوون و پەنهانیی خود. دەکرێ بڵێین؛ ڕوانینێکی فەنتازیی و رۆحیی بۆ دەقە پیرۆزەکان هەیە و خودی دەق و دونیای بەرجەستە و تەنانەت جەستەی مرۆڤیش بە زیندانی رۆح دەبینێت. سۆفییەکان لەمیانەی هەوڵدانیان بۆ گەیشتن و ئاوێتەبوون لەگەڵ خودا لەو زیندانانە خۆیان ڕزگار دەکەن. هەروەها سۆفیگەریی خۆیشی لە عەقڵانییەت بەوە جودا دەکاتەوە کە عەقڵ بە تاکە ئامراز یان تواناداترین ئامرازی گەیشتن بە حەقیقەت و خودا نابینێت.

گنۆستیزم کە بۆخۆی ڕەگ و ڕیشەیەکی زۆر دێرینی هەیە، سەرچاوە و ڕیشەیەکی سۆفیگەریتییە، یان وردتر بڵێین قۆناخێکی پێشتری سۆفیگەرییە. لە ئایینی جوویی (یەهودی) و

دیان(کریستیان) و لەلای گریکییەکانیشدا جۆرێک لە تەسەوفیان هەبووە، پێی گووتراوە «گنۆسی gnōsis» (عیرفانیەت). بەڵام لە ئیسلامدا بە تەسەوف یان سۆفیگەرایی و سۆفیاتی ناسراوە.

تەسوف، بەواتا ئیسلامییەکەی، بەشێکە لە فەلسەفەی ئیسلامی و وەک ڕێگەیەکی بیرکردنەوەی ئایینی هەر لەگەڵ پەیدابوونی ئایینی ئیسلامدا وەک مەیلێک پەیدابووە، کە خۆی لە خواپەرستییەکی زاهیدانە بەرجەستە کردووە. بەڵام ئەو مەیلە تا هاتووە گەشەی کردووە و لەگەڵ کۆچی دوایی پێخەمبەر و قووڵبوونەوەی ململانێی دەسەڵاتخوازانەی نێوان دەستە دژبەیەکەکانی یاوەرانی پێخەمبەر، مەیلی سۆفیگەریی وەک ڕەوتێکی جیاواز زیاتر پێشدەکەوێت و گەلێک لق و پۆپەی لێدەبێتەوە کە بە تەریقەت واتا (ڕێگا یان ڕەچە) ناسراوە.

هەواڵنامەی کتێب

دەکرێ بڵێم ئەبو زەڕی غەففاری (أبو ذر الغفاري) یەکەمین سۆفی بووە کەوا لەململانێی دەستە دەسەڵاتخوازەکانی یاوەرانی پێخەمبەردا بەتەنیا ماوەتەوە و دژبەری هەموویان بووە. هەرچەندە لەمێژووی پەیدابوونی سۆفیگەریی ئیسلامیدا ئاماژە بە ئەبو زەڕی غەففاریی وەک یەکەمین سۆفییەکان ناکرێت.

زۆربەی تەریقەتەکان ڕێبازی خوداپەرستییان و سەرچاوەی بیروڕای خۆیان بۆ یەکێک لەو دوو خەلیفەیەی موسڵمانان «ئەبوبەکری سەدیق یان عەلی کوڕی ئەبی تالیب» یان هەردووکیان بەیەکەوە دەگەڕێننەوە. هەر تەریقەتێک شێخێکی خۆی هەیە و بەدوایدا

لەسەر بنەمای دەستنیشانکردنی شێخەکەدا شێخی تر جێیدەگرێتەوە و پێشەوایەتی بۆ تەریقەتەکە دەکات. تەریقەتەکان بەهەندێک جیاوازیی لە ڕووی شێوەی خواپەرستی و زیکرکردن و پەروەردەکردنی موریدانی خۆیان لەلایەن شێخەکانیانەوە جودایی خۆیان دەخەنەڕوو.

لەمیانەی وردبوونەوەمان لەمێژوو و تایبەتمەندییەکانی تەریقەتەکاندا ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کەوا تەریقەتەکانیش وەک ئایین و ئایینزاکان (مەزهەبەکان) لەژێر کاریگەریی ئەو کات و شوێن و کۆمەڵگەیە دان کە لێیەوە پەیدا دەبن. ئەمەش بەو واتایە دێت کە ئەو هەلومەرجەی تەریقەتی تێدا پەیدا دەبێت و گەشە دەکات ڕووداوەکان و سرووشتی کۆمەڵگەکە مۆرکی خۆی لە ناوەرۆک و شێوەگرتنی تەریقەتەکە دەدات. تەنانەت ئەو ڕاستیەش دەبینرێت کەوا؛ تەریقەتەکان ئەو کات و شوێن و ئەو کۆمەڵگەیەی لێیەوە پەیدا بوونە، لەگەڵ گەشەکردنیاندا وەکو خۆیان نامێننەوە و گۆڕانکاریی و جیاوازیی لە ناوەرۆک و شێوەگرتنیاندا دەبینرێت. ئەم ڕاستییە لە تەریقەتی نەقشبەندییدا زۆر بەڕوونی بەرچاو دەکەوێت.

تەریقەتی نەقشبەندیی یەکێک لە گرنگترین و سەرەکیترین تەریقەتی سۆفیگەریی ئیسلامییە لە ئاستی خۆرهەڵاتی ناوین و جیهاندا، لە ئاستی کوردستانیشدا گەورەترین، سەرەکیترین و کاریگەرترین تەریقەتە. بۆیە پێویست دەکات لایەنە گرنگەکانی ئەو تەریقەتە و ڕێبەرەکانی بخەینەڕوو.

بەشی یەکەم :

ڕاستینەی نەقشبەندێتی و

ڕۆڵی مەولانا خالیدی شارەزووری

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

١. سەرەتاکانی پەیدابوونی تەریقەتی نەقشبەندی:

وشەی نەقشبەند لە دوو وشەی «نەقش + بەند»ەوە هاتووە. «نەقش» بەواتای نەخش یان نیگار دێت. پاشگری «بەند»یش کە لە کوردیدا پاشگری «مەند»یش بەکاردێت، بۆ شارەزاییبوون لە پیشەیەک یان کارێکدا دەخرێتە سەر وشەکە. وەک وشەی هونەرمەند یان هۆشمەند و بیرمەند... هتد. هەروەها «بەند» بەواتای پابەندبوون یان وابەستەبوون بە شتێکیشەوە دێت. شێخ محەمەد ئەمین کوردی لە کتێبی «ڕووناککەرەوەی دڵان – تنویر القلوب»دا پێی وایە نەقشبەند، لە نەخشاندن (نەقشاندن)ی وێنەی سەر مۆم دێت و ناسڕدرێتەوە. بەخشینی نازناوی نەقشبەند بە خواجە بەهائەددین لەبەر ئەوەیە کە بەڕادەیەک لەدڵەوە یادی خوای کردووە کە نەقشی «الله» لەدڵیدا نەخشێنراوە و ناسڕدرێتەوە.

بۆچوونێک هەیە ڕیشەی ئەم تەریقەتە بۆ یەکەم خەلیفەی موسڵمانان «ئەبوبەکری سدیق» دەگەڕێنێتەوە. ئەمەش لەسەر بنەمای فەرموودەیەکی پێخەمبەرەوە هاتووە کە گووتوویەتی: (ما صب الله في صدري شيئا الا وصببته في صدر ابي بكر – واتا: هەرچی خوا خستوویەتیە سینگمەوە منیش خستوومەتە سینگی ئەبوبەکرەوە). ئەمەش بەو واتایە دێت ئەم تەریقەتە خوا خستوویەتیە دڵی پێخەمبەرەوە و ئەویش خستوویەتیە دڵی ئەبوبەکرەوە و ئەویش خستوویەتیە دڵی ئەبوزەیدی تەیفوری بەستامیەوە

...هتد. بۆیە خاوەنانی ئەم بۆچوونە پێیان وایە ئەم تەریقەتە لە هەر قۆناخێکدا ناوێکی هەبووە؛ لەسەرەتاوە لە ئەبوبەکرەوە تا «ئەبوزەیدی تەیفور بەستامی» پێی گووتراوە «سەدیقیە«. لە بەستامیەوە تا عەبدولخاقی غەجدەوانی پێیگووتراوە «تەیفوری». لە غەجدەوانیشەوە تا محەمەد بەهاددین پێیگووتراوە «خواجەکانی» و لە محەمەد بەهاددین بەدواشەوە پێیگووتراوە «نەقشبەندی»، لە شێخ محەمەد بەهاددینیشەوە بۆ شێخ عوبێدوڵڵای ئەحرار پێیگووتراوە «نەقشبەندیی ئەحراری»، لە شێخ ئەحمەدی فاروقییەوە بۆ شێخ شەمسەددین حەبیبوڵڵا پێیگووتراوە «المجددیة – نوێکەرەوە»، لە شێخ حەبیبوڵڵاوە بۆ مەولانا خالیدی نەقشبەندی پێیگووتراوە «المجددیة المظهریة، لە مەولانا خالیدیش بەدواوە پێیگووتراوە «خالیدی» یان «المجددیة النقشبندیة – نوێکەرەوەی نەقشبەندیی» تەنانەت دەگووترێت؛ ئەم تەریقەتە لەسەر ڕێنمایی چوار کەسێتی بونیادنراوە کە بریتیین لە «سەلمانی فارسی، ئەبوزەید عیسا تەیفوری بەستامی، عەبدولخالقی غەجدەوانی و محەمەد بەهاددینی نەقشبەندی». هەروەها هەندێک لە نەقشبەندییەکان بە دوو زنجیرەی تریشەوە خۆیان دەگەیەنن بە پێخەمبەر؛ لەڕێگەی ئیمامی حوسێن و زانای بەناوبانگ حەسەنی بەسرییەوە بە ئیمامی عەلییەوە و لەویشەوە خۆیان بە پێخەمبەر دەگەیەننەوە.

٣ ڕای جیاوازی سەبارەت بە داهێنەری یەکەمی تەریقەتی نەقشبەندی (نەقشی، نەخشی) هەیە.

بەڵام بەگشتی ئەو ڕایە زیاتر نزیک بە ڕاستییە کە پێی وایە تەریقەتی نەقشبەندی درێژکراوەی تەریقەتی خواجەکانە - کە تەریقەتێکە لەلایەن خواجە یوسفی هەمەدانی(١٠٤٨- ١١٤٠) و خواجە عەبدولخالقی گۆجدەوانی(غەجدەوانی) (١١٠٣-١١٧٩) داهێنراوە. تایبەتیش خواجە بەهاددین نەقشبەندی بوخارایی (١٣١٨-١٣٨٩) کە بە «شاهی نەقشبەندی»ش دەناسرێت، بە کۆکەرەوە و یەکخەری ڕاو باوەڕییەکانی خواجەکان و بە داهێنەری ڕاستەقینەی ئەو تەریقەتە لەقەڵەم دەدرێت. جێنشینەکانی شاهی نەقشبەند عەلاددین عەتتار (لەساڵی١٣٩٩ کۆچی دوایی کردووە) و محەمەد پارسا (١٣٥٥-١٤٦١) و یەعقوبی چەرخی (لەساڵی ١٤٤٦کۆچی دوایی کردووە) بوون کە توانیان ئەو تەریقەتە گەشە پێبدەن و بڵاویبکەنەوە. هەروەها عوبەیدوڵلای ئەحرار (١٤٠٣- ١٤٩٥) کە لەسەردەمی تەیمورلەنگدا شێخی تەریقەت بوو، ڕۆڵێکی زۆر گرنگ لە بڵاوکردنەوە و هەژموونی تەریقەتی نەقشبەندییدا بینی.

هەروەها مەولانا شاە غولامعەلی عەبدوڵلای دەهلەوی (١٧٤٥-١٨٢٥)یش ڕۆڵێکی مەزنی لە بەرەوپێشەوە بردنی تەریقەتی نەقشبەندییدا بینیوە و هەر لەسەردەمی ئەودا مەولانا خالیدی نەقشبەندیی دەچێتە دەهلی لە هیندستان و مانەوەی ساڵێک لەلای ئەو تەریقەت و ئیجازەی ئیرشاد وەردەگرێت و دەگەڕێتەوە کوردستان.

٢.بنەماکانی تەریقەتی نەقشبەندی

لەسەرچاوەکانی تایبەت بە نەقشبەندێتیدا ئاماژە بەوە دەکرێت کە خواجە عەبدولخالقی گۆجدەوانی هەشت بنەمای بۆ تەریقەتی نەقشبەندی دارِشتووە، هەروەها مەولانا خالیدیش سێ بنەمای تری بۆ دارِشتووە. بنەماکانیش ئەمانەن:

١. هۆشی هەنووکەیی: واتا نابێت بێئاگایی و غافڵبوون زەفەر بەکار و کردەوە و تەنانەت هەستەکانی مرۆڤ بەرێت.

٢. سەربەرزنەکردنەوە: بەمەبەستی دوورکەوتنەوە لە رِوانینی حەرام، پێویستە پەیرِەوکاری نەقشبەندی سەیری بەردەمی خۆی بکات و سەیری ئەملا وئەو لای خۆی نەکات، تا بیری بە لای شتی ترەوە نەچێت.

٣. گەشت لە نیشتمان: پێویستە لە نیشتمانی خۆڵینەوە بۆ نیشتمانی ئاسمانی گەشت بکات، لە کردار و ئاکاری ناپەسندەوە بۆ رەوشتی پەسند گەشت بکات.

٤. تەنیایی لەناو کۆرِدا: واتا پێویستە بەرِووخسار (بەجەستە) و رِواڵەت لەناو کۆمەڵ و مەجلیسدا بێت، بەڵام بەناوەرِۆک (رِۆح) و دڵ لەگەڵ خوادا بێت.

٥. یادکردن (زیکرکردن): بریتییە لە یاد(زیکر) کردنی خوا بە زارەکی یان بە دڵ.

٦. گەڕانەوە: ئەو کەسەی کە یادی خوا دەکات پێویستە بەردەوام ئەوەی لە دڵیدا بێت کە؛ «خودایە من لەو یادکردنە تەنها مەبەستم ڕەزامەندی تۆیە» و بەردەوام بگەڕێتەوە بۆ لای خودا و تەنها مەبەستی زاتی خودا بێت.

٧. پارێزگاریی: مەبەست پارێزگاریکردنە لەو یاد(زیکر)ە، بەوەی کە لە ساتێکدا چەند جار ئەو وێردە دووبارە بکاتەوە بۆ ئەوەی بیر و هۆشی بەلای شتی تردا نەڕوات، پارێزگاریی لەو ئاڕاستەیە بکات کە گرتوویەتیەبەر.

٨. بیرهێنانەوە: پێویستە پەیڕەوکاری نەقشبەندی بەردەوام وشە و وێردەکان لەڕووی ئاگاییەوە بڵێت و لەهەموو کاتێکدا بزانێت کە ئەو لەبارەگای خودای گەورە دایە.

هەواڵنامەی کتێب

مەولانا خالیدیش ئەم سێ بنەمایەی بۆ زیاد کردووە:

١. وەستانی کاتی: مەبەست لەوەیە کە پەیڕەوکاری نەقشبەندی لەگەڵ خوای خۆیدا چەند کاتێک (ساتێک) گفتوگۆ بکات و بزانێت لەدۆخی بێئاگایی یان بەئاگایی دایە.

٢. وەستانی ژمارەیی: واتا یادکەرەوە پێویستە لەکاتی یاد(زیکر)کردنەوەدا ڕەچاوی ژمارەی زیکر و یادکردنەوەکانی بکات و لەهەر هەناسەیەکدا لە سێ یان پێنج یان حەوت تاوەکو بیست و یەک جار بەردەوام بێت.

٣. وەستان لە دڵدا: واتا لەکاتی یادکردنەوە

(زیکـر)دا دڵـت لای خـودا بێـت و دڵ بـەردەوام هوشـیار و بەئـاگاوە ئامـادەی یادی خـوا بێت، بەبێ سـەرقاڵبوونی زیـاد لەپێویسـت بـە دونیـاوە.

٣. جیاوازی نێوان تەریقەتی قادری و تەریقەتی نەقشبەندی:

لەنێوان هـەردوو تەریقەتـی قـادری و نەقشـبەندیدا هەندێـک جیاوازییـان هەیـە. دەکـرێ لـەم خاڵانـەدا باسـیان بکەیـن:

١. لـەڕووی زنجیرەی گەیشـتنەوە بە پێغەمبەر قادرییـەکان لەڕێگـەی ئیمامـی عەلییـەوە زنجیـرەی تەریقەتیی خۆیان بە پێغەمبەر دەگەیەنن. هەرچی نەقشبەندییەکانیشـە لەڕێگـەی خەلیفـە ئەبوبەکـری سـدیقەوە تەریقەتییـان بـە پێغەمبـەر دەگەیەنـن.

٢. لەتەریقەتـی قادرییـدا بەئاشـکرا و دەنگـی بەرزەوە زیکری خـوا دەکـەن. بـەڵام نەقشبەندییەکان لـە دڵـەوە و بەبێدەنگی زیکری خـوا دەکـەن. ئەمـەش لەسـەر بنەمـای ئـەو ئایەتـەی قورئانەوەیە کە دەڵێت: (ادعـوا ربکـم تضرعـا و خفيـة انـه لايحـب المعتديـن).

٣. قادرییـەکان بـە موریدەکانـی خۆیـان دەڵێـن «دەروێش». بـەڵام نەقشبەندییەکان بـە موریدەکانی خۆیـان دەڵێـن «سـۆفی».

٤. لـە تەریقەتـی قادرییـدا تیغبـازی دەکـەن و شوشـە دەکرمێنن و زمـان بـە ئاسـنی سـووربووەوە دەنێـن. بـەڵام لـە تەریقەتـی نەقشـبەندییدا ئـەو ڕەفتارانـە لەکاتـی زیکرکردنـدا ناکـەن.

٥. تەریقەتی قادری «موریدی»یە. بەڵام تەریقەتی نەقشبەندی «مورادییە».

٦. خاڵی هاوبەشی هەردوو تەریقەتیش ئەوەیە کە هەردوولا ئیمام جەعفەری سادق بەپشتیوان و یارمەتیدەری خۆیان دەزانن و بە (کۆکەرەوەی دوو رووبارەکە - مجمع البحرين) ناوی دەبەن و یادی دەکەن.

هەروەها دەگووترێ باڵاپۆشی مورید و سۆفییەکانی تەریقەتی نەقشبەندی بەڕەنگی زەرد یان خۆڵەمێشییە. شێوازی پەروەردەییشیان دوو جۆرە؛ پەروەردەی جەستەیی کە بریتییە لە پەروەردەکردنی سۆفییە لای یەکێک لە شێخەکانی سەردەمی خۆی. پەروەردەی ڕۆحانییش بریتییە لە سەرنجدان و قووڵبوونەوەی سۆفی لەڕۆحی تایبەتی یەکێک لە وەلی و شێخەکانی پێشوو لە مەودای کات و شوێندا.

٤. کوردستان و ئێراق لەسەردەمی مەولانا خالیددا:

بێگومان پێش ئەوەی تەریقەتی نەقشبەندیی بێتە کوردستان بزووتنەوە سۆفیگەرییەکان لە کوردستاندا گەشەیان سەندبوو. لەبەر ئەوەی عێراقی کۆن ناوەندی خەلافەتی عەباسیی بووە. بەهۆی ئەو دۆخە نالەبارەی دەسەڵاتداریێتی ئەو خەلافەتە لەژێر ڕکێفی خۆیدا هێنابوویە ئاراوە، سۆفیگەرییش وەک ڕەوتێکی دژە دەسەڵاتداریی و

دژە ستەمکاریی و نادادی و گەندەڵی لەسەدەی هەشتەمەوە لە عێراق سەریهەڵدا و گەشەیسەند. بۆیە مەزەندەی ئەوە دەکرێت کەوا سۆفیگەریی زوو گەیشتبێتە کوردستان و بڵاو بووبێتەوە. دەگووترێت تەریقەتی قادری لەسەدەی سێزدەهەمەوە لە کوردستان بڵاوبووبێتەوە. ڕایەکی دیکەش هەیە کەوا تەریقەتی قادری هەر لەسەردەمی خودی شێخ عەبدولقادری گەیلانیی و کوڕەکانیەوە گەیشتۆتە کوردستان. واتا یەکەمین تەریقەتی سۆفیگەریی ئیسلامی کە گەیشتبێتە کوردستان تەریقەتی قادریی بووە.

تەریقەتی قادریی لەلایەن شێخ عەبدولقادری گەیلانی (١٠٧٧ - ١١٦٦) لە بەغداد داهێنراوە و پەرەی پێدراوە. هەر خۆیشی چەند جارێک هاتۆتە کوردستان و ڕۆڵی لە بڵاوکردنەوەیدا هەبووە. هەرچەندە خودی شێخ عەبدولقادری گەیلانی وەک ئاییزا لەسەر ئاییزای حەنبەلی بووە، بەڵام بەهۆی نزیکیی بەغداد لە کوردستان و هەبوونی کۆمەڵگەی کوردەواری لە بەغداد و هاموشۆی بازرگانی نێوان کوردستان و بەغداد، لەلایەکی تریشەوە سوونّنیبوونی بەشێکی زۆری کوردی موسڵمان – سەرەڕای ئەوەی کە سەر بە ئاییزای شافیعیی و ئاییزای حەنەفیین - ئەو تەریقەتە زەمینەی زوو بڵاوبوونەوەی لە کوردستاندا زیاتر بۆ ڕەخساوە. چونکە وەک تەریقەتێکی دژە دەسەڵاتداریی و بزووتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی – ئایینی دەرەوەی سیستەمی دەسەڵاتداریی گوزارشتی لەخۆی کردووە. هەروەها کوڕانی

شێخ عەبدولقادر، بەتایبەتیش عەبدولکەریمی کوڕی خۆی هاتۆتە کوردستان و ئەو تەریقەتەی لە کوردستان بڵاوکردۆتەوە. تەریقەتی قادری کە زۆربەی بانگخوازەکانی کورد بوون، لە کوردستاندا چەندین لق و پۆپەی لێبۆتەوە وەک بەرزنجەیی، تاڵەبانی، کەسنەزانی، قادریی، بە کۆنترین تەریقەتی سۆفیگەریی سوننە مەزهەب لە کوردستان دادەنرێت. بەڵام ئەم تەریقەتە لە کوردستاندا زۆر زوو وابەستەی چینی فەرمانڕەوا و دەسەڵاتدارانی عوسمانی بە گشتی و بنەماڵە خانەدان و دەسەڵاتدارەکانی کوردستاندا بووە. ئەمەش پێچەوانەی هەڵوێست و باوەڕییەکانی خودی شێخ عەبدولقادری گەیلانییە، کە زۆر دژی دەسەڵاتداران بووە و هاوخەمی هەژاران بووە. بەڕادەیەک ئیدی هەر زوو بۆتە تەریقەتی چینی باڵادەستی کوردستان، کە چینێکی وابەستە بووە بە دەسەڵاتداریێتی سەفەوی و قاجاری و عوسمانییەوە. ئیدی خودی بنەماڵەی شێخانی تەریقەتی قادری لە کوردستاندا بەشێکی گرنگی موڵکدار و ساماندارە گەورەکان و دەسەڵاتدارانی کوردستانیان پێکهێناوە.

لەلایەکی دیکەوە شێخانی تەریقەتی قادری لە کوردستاندا، خۆیان کردۆتە بەشێکی لایەنگیر لە شەڕ و ململانێی نێوان هەردوو ئیمپراتۆرییەتی شیعەگەرایی سەفەوی و پاشان قاجاری و سوونەگەرایی عوسمانی و پشتیوانیان لە دەسەڵاتداریێتی عوسمانیی کردووە. بەهۆی ئەمەشەوە کوردستان بۆ هەردوولا بۆتە

گۆڕەپانێکی شەڕ و ململانێیەکان. هەروەها لە ململانێی نێوان میرنشینە کوردییەکاندا، یان لەململانێی نێو خودی یەک میرنشیندا هەمیشە لایەنگری ئەوە بووە کە بەهێزتر بووە و دەسەڵاتی لە دەستدا بووە.

هەڵبەتە شێخەکانی قادری لەسەرەتادا لەسەرووی دەسەڵاتی ئاغا و بەگ و میرەکانەوە خاوەنی دەسەڵاتێکی دینی و دونیایی بوون. ئەمەش تەنگهەڵچنین بوو بە قەڵمڕەوی و هەژموونی ئەو ئاغا و بەگ و میرانەوە. بۆیە یان لەگەڵیاند خەریکی سازش و بەیەکەوە هەڵکردن بوون یاخود لەنێو ململانێ و ناکۆکی بەردەوامدا بوون. هەروەها تەریقەتی قادری و تەریقەتی نەقشبەندییش لەسەرووی ئەو پەیوەندییە هۆزیی و خێڵەکییەی هەبوو، پەیوەندییەکی نوێ و فۆرمێکی نوێی ڕێکخستەبوونی کۆمەڵگەیان پەرەپێداوە.

ئەوکاتەی تەریقەتی نەقشبەندی لەلایەن مەولانا خالیدەوە بانگەشەی بۆ دەکرێ، کوردستان بەگشتی لەدۆخی قووڵبوونەوە و فراوانبوونی ناکۆکییەکانی دابوو لەگەڵ هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و قاجاریی. لەلایەکی دیکەشەوە هەردوو دەوڵەت ئەگەرچی دەمێک بوو دەستبەرداری شەڕی یەکتر ببوون، بەڵام لەڕێی دەستێوەردانیان لە کاروباری میرنشینەکانی کوردستان و ختوکەدانی هاوئاییینزاکانیان لەدەوڵەتی بەرامبەردا، بەردەوامییان بە ململانێ و شەڕی ساردی

نێوانیـان داوە. بەتایبەتیش میرنشـینی بابـان، کـە لەلایەکـەوە لەنێـوان میرەکانـی بابـان خۆیانـدا، بەدەسیسـەی دەسـەڵاتدارێتی قاجـاری و عوسـمانی، ململانێـی خوێنـاوی بەردەوامیـان هەبـووە، بەڕادەیـەک بـەردەوام دەسـەڵاتی میرنشـینەکە لەدەسـتی میرەکانـەوە ئـەم دەسـت و ئـەو دەسـتی کـردووە و پەشـێوی و ناجێگیرییەکـی بـەردەوام میرنشـینەکەی گرتۆتـەوە. لەلایەکیتـرەوە لەنێـوان میرنشـینی بابـان و دەسـەڵاتدارێتی عوسـمانی لـە ویلایەتـی بەغـداد ململانـێ و شـەڕی پچـڕ پچـڕ هەبـووە، کـە ئامانجـی والـی بەغدا لەناوبـردن یـان ملکەچکردنـی میرنشـینەکە بـووە. هەروەهـا لـەو کاتەشدا لەنێوان میرنشینی بابان و دەسـەڵاتدارێتی ئەوکاتـەی ئێرانیشـدا ململانـێ و شـەڕ هەبـووە و ئەوانیـش ویسـتوویانە ویلایەتـی شـارەزوور بخەنـە ژێـر ڕکێفـی خۆیانـەوە، کـە دواجـار ئـەم شـەڕ و ململانێیـە تـا ڕووخانـی میرنشـینی بابـان لـە سـاڵی ١٨٥١ بـەردەوام بـووە.

بێگومـان دۆخـی ویلایەتـی بەغدادیش لـە دۆخـی ویلایەتـی شـارەزوور و کوردسـتانی ژێـر ڕکێفـی عوسـمانییەکان باشـتر نەبـووە. ئەوکاتـە ویلایەتـی بەغـداد دووچـاری نەهامەتـی زۆر هاتـووە؛ عێراقـی ئەوکاتـە، کـە لـە ویلایەتـی بەغـداد و بەسـرە پێکهاتبوو، لـە سـەدەی حەڤدەمـەوە دووچاری فیتنەی ناوخۆیی، شۆڕشـەکانی ئینکشـاریی، یاخیبوونەکانـی عشـیرەتەکان، هەڕەشـە بەردەوامەکانـی ئێـران، قەیرانـە ئابوورییـەکان، لافاوەکان و نەخۆشـی و پەتـا کوشـندەکان ببووەوە.

لەدۆخێکی وەهادا مەولانا خالیدی نەقشبەندی ئەو ماوەیەی لە کوردستان و عێراق بووە فەرمانڕەوایی ٩ میری بابانی بینیوە، لە ئەحمەد پاشاوە ساڵی ١٧٧٨ دەستیپێکردووە تا دەگاتە میر مەحمود پاشا کە لە ساڵی١٨٢٦ فەرمانڕەوا بووە. هەروەها فەرمانڕەوایی ٧ والی بەغدادیشی بینیوە. ئەمە ئەوە دەخاتەڕوو کە ئاڵوگۆڕ و رووداوە سیاسییەکانی کوردستان و عێراق چەندە ئاڵۆز و ناجێگیر بوون. هەروەها مەولانا خالید بەچاوی خۆی هەموو جۆرەکانی ستەمکاریی و زوڵمەکانی دەستی عوسمانییەکان و قاجارییەکانی دژ بە گەلەکەی بینیوە و کاریگەرییەکی زۆری لەسەر بیرکردنەوە و لێکەڕینەکانی و دواجار هەڵوێست و هەوڵ و بەرهەمەکانیشی داناوە.

بێگومان ئەو دۆخە سیاسییە ناجێگر و پڕ لە شەڕ و ئاشووپە لەگەڵ خۆیدا دۆخی کۆمەڵایەتی و رۆشنبیریشی داڕووخاندووە و کاریگەرییەکی زۆر نەرێنی لەسەر ئاستی فێربوون و زانست و زانیاریی و شیرازەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان داناوە. ئەمەش لەگەڵ خۆیدا هەژاری، نەداریی، برسێتی، قاتوقڕی، نەخۆشی، پەتا و شەڕی ناوخۆیی نێوان خێڵ و هۆزەکان تەشەنە پێداوە. لەبەرامبەریشدا چینێکی خاوەن موڵک و سامان لە دەرەبەگ و ئاغا و بازرگان و شێخ تا هاتووە دەوڵەمەند بوونە و زۆرینەی خەڵکیش بە نەداریی و هەژاریی و بێکاریی ژیاون.

لە دۆخێکی وەهادا؛ دەسەڵاتدارانی هەردوو

دەوڵـەت لەڕێـی جەختکردنـەوە لەسـەر پابەندییە مەزهەبیـی و تەریقەتـە ئاییینییەکانـی نزیـک بەخۆیانـەوە، قاجارییـەکان بـە دەمارگیریـی شـیعەگەریتی و عوسـمانییەکانیش بـە دەمارگیریـی سـوونیگەرایی، بەردەوامییـان بـە دەسـەڵاتداریێتیی خۆیـان داوە. ئەمـەش قەیرانێکـی کۆمەڵایەتـی سیاسـی و بۆشـاییەکی ڕۆحـی – زیهنـی لەنێـو کۆمەڵگـەدا هێناوەتـە کایـەوە. ئیـدی ئاییـنزا فەرمییەکانـی دەسـەڵاتداریێتی و تەریقەتەکانـی ژێـر سـێبەری دەسـەڵاتداریێتی وەڵامـی پێداویسـتییە ڕۆحـی و زیهنییەکانـی کۆمەڵگـە و چارەسـەرکردنی قەیرانەکانـی نەداوەتـەوە. بەمـەش لەنێـو کۆمەڵگـەدا لێگەڕینـەکان بـۆ چارەسـەریی قەیرانـەکان و پڕکردنـەوەی پێداویسـتییە ڕۆحـی و زیهنییـەکان لـەدەرەوەی دەمارگیرییەکانـی دەسـەڵاتداریێتیدا تاهاتـووە زیاتـر بـووە.

لەمـڕووەوە هـەوڵ و لێگەڕینەکانـی مەولانـا خالیـدی شـارەزووری لەگـەڵ خۆیـدا یەکێـک لـە گرنگتریـن بزووتنـەوە کۆمەڵایەتییەکانـی داهێنـاوە. ئـەو بزووتنـەوە کۆمەڵایەتییـە بـە قاوغـی تەریقەتێکـی سـۆفیگەرییدا خـۆی بەرجەسـتەکرد و توانیـی لەماوەیەکـی زۆر کەمـدا وەڵامێکـی ئـەو دۆخـە پەنگخـواردووەی کۆمەڵگـە بداتـەوە. بەتایبەتـی قەتیس مانـەوەی تەریقەتـی قـادری لەژێـر ڕکێفـی بنەماڵـە خانەدانـەکان و لەژێـر سـایەی دەسـەڵاتداریێتی خۆجێـی بابـان و دەوڵەتـی عوسـمانییدا، وایکـردووە تەریقەتـی نەقشـبەندی بێئـەوەی بانگەشـەی دژبەریێتـی یـان ئۆپۆزسـیۆنێتی

تەریقەتی قادریی بکات، ڕابەرانی تەریقەتی قادریی و بەدوایشیدا سەرانی دەسەڵاتداریێتی عوسمانیی ئەو بزووتنەوەیە بە بزووتنەوەیەکی دژبەر و هەڕەشەداری سەر خۆیان ببینن. بۆیە دەگووترێت کەوا شێخ مارفی نۆدەیی ڕابەری تەریقەتی قادری فەتوای تەکفیرکردن و کوشتنی مەولانا و تەریقەتەکەی بدەن و دەسەڵاتدارانی عوسمانییش بە وردیی چاودێریی مەولانا و جموجۆڵەکانی بکەن و لەڕێی شێخانی تەریقەتی نەقشبەندیی و دەسەڵاتدارە خۆجێییەکانی ویلایەتەکانی بەغداد و شارەزوور و موسڵ تەنگ بە مەولانا هەڵچن و وڵاتبەدەری بکەن.

هەواڵنامەی کتێب

٥. مەولانا خالید (١١٩٣–١٢٤٢کۆچی/ ١٧٧٩–١٨٢٦زایینی) و لێگەڕینەکانی:

مەولانا خالید کوڕی ئەحمەدی کوڕی حوسێنە و لەتیرەی جافی میکایلییە. دەگووترێت پیر میکایلی شەش پەنجە. لەسەردەمی خۆیدا و دواتریش پێی گووتراوە «مەولانا»، بەڵام چەندین نازناوی دیکەیشی هەبووە وەک: شارەزوری و الكردي و «ابوالبهاء» و «ضیاءالدین - ڕۆشنکەرەوەی ئایین» و «ذی الجناحین – خاوەن دووباڵ، کە مەبەستی باڵی شەریعەت و باڵی تەریقەتە، یان باڵی عیلم و باڵی ئیمان» یشی هەبووە.

مەولانا خالیدی شارەزووریی لە ساڵی ١٧٧٩ لە نێوان دێی تلە زیت و نەوتی سەر بەر قەرەداخ

لەدایکبووە. ناوی دایکی فاتیمەیە و لە سەیدەکانی پیرخدری شاهۆییە.

مەولانا سێ برا و چەند خوشکێکی هەبووە. سێ جار ژیانی هاوژینیشی پێکهێناوە، یەک لە سلێمانی و یەک لە بەغداد و ئەوەی تریش لە غەززە. لەخێزانی یەکەمیدا: عەبدولڕەحمان، بەهاددین، شەهابەددین، نەجمەددینی بووە. لە خێزانی غەززەییەکەیدا کچێکی بووە بەناوی فاتیمە.

مەولانا خالید سەرەتا لەلای باوکی و پاشان هەر لە قەرەداغ خوێندوویەتی. پاشان لە تەمەنی لاوێتیدا چۆتە سلێمانی و لەلای زانایانی وەک سەید عەبدولکەریمی بەرزنجی و سەید عەبدولڕەحیمی برای و شێخ عەبدوڵڵای خەرپانی و مەلا عەبدولڕەحیمی زیارەتی و لە سنەش لەلای شێخ موحەمەد قەسیمی سنەیی زانستە ئایینییەکانی خوێندووە و هەر لەسەر دەستی شێخ محەمەد قەسیمی سنەیی ئیجازەیشی وەرگرتوە. دوای کۆچی دوایی سەید عەبدولکەریمی بەرزنجی کە پێشتر مامۆستای خۆی بووە، عەبدولڕەحمان پاشای بابان مەولانا لە جێی ئەو دادەمەزرێنێت و وانە بە فەقێکان دەڵێتەوە. بەڵام ئەو وانە گووتنەوەیە هەرچەندە ئەوی بەناوبانگ کرد، بەڵام هێشتا بە وەڵامدەرەوەی لێگەڕینەکانی خۆی نەدەزانی و زیاتر مەیلی بەلای سۆفیگەرییدا دەچوو.

لە ساڵی ١٨٠٤دا لەڕێگای شامەوە دەچێتە حەج. لەو گەشتەیدا وادیارە سەبارەت بە تەریقەتی

نەقشبەندی و شێخەکەی شا عەبدوڵڵای نەقشبەندی زانیاریی زیاتری پێدەگات. بۆیە دەگاتە ئەو باوەڕیەی بۆ قووڵبوونەوەی ڕۆحی و سۆفیگەریی بچێتە هیندستان. ئیدی دوای گەڕانەوەی لە حەج لە ساڵی ١٨٠٨دا بەڕێگەی تاران و هەمەدانەوە لەتەمەنی سی ساڵیدا بەرەو هیندستان گەشت دەکات. لەتاران زانای بەناوبانگی شیعی ئایەتوڵڵا ئیسماعیلی کاشی دەبینێت. دوای ساڵێک لەڕێگابوون دەچێتە شاری دەهلی و لەوێ ڕابەری تەریقەتی نەقشبەندی شا عەبدوڵڵای دەهلەوی دەبینێت و لەلای ئەو دەمێنێتەوە. دەگووترێت کەوا دوای سەرکەوتن لە پلە و پایەکانی تەریقەت، شا عەبدوڵڵا ئیجازەی ئیرشادی لە هەر پێنج تەریقەتی نەقشبەندی، قادری، سوهرەوەردی، کوبرەوی و چەشتیدا پێ دەدات. هەروەها دەگووترێت کەوا چەندین ساڵ لەلای شێخ عەبدوڵڵای دەهلەوی دەمێنێتەوە و لەسەر فەرمانی ئەو لە ساڵی ١٨١١ دەگەڕێتەوە کوردستان. دوای ماوەیەک مانەوە دەچێتە بەغداد و پێنج مانگ لە بارەگای غەوسی گەیلانیدا دەمێنێتەوە و دیسان دەگەڕێتەوە بۆ سلێمانی، ئەمجار دەست دەکات بە ئیرشادی خەڵک بۆ تەریقەتی نەقشبەندی.

مەولانا چۆن و بۆچی دەچێتە هیندستان؟ ئایا مەولانا بەر لەوەی بچێتە هیندستان، تەنانەت بەر لەوەی بچێتە حەجیش زانیارییەکی ئەوتۆی لەبارەی تەریقەتی نەقشبەندی و پێشەوا و شێخەکانی ئەو تەریقەتە هەبووە یاخود نا؟ وەکو دیارە زانیاریی جیاواز و ناکۆک بەیەک لەوەڵامی

ئەو پرسیارانەدا هەیە. بەڵام وا مەزەندە دەکەم کە مەولانا بەرلەوەی بچێتە حەج زانیارییەکی باشی سەبارەت بە تەریقەتی نەقشبەندییەوە هەبووبێت. ئەگەرنا کەسێتییەکی زرنگی وەک مەولانا هەروا لەخۆیەوە و بێ زانیاریی ڕێگای هیندستانی نەگرتۆتە بەر و نەچووەتە سەر ئەم تەریقەتەوە. ئەو ڕایەی پێی وایە پێش مەولانا کاریگەرییەکانی تەریقەتی نەقشبەندی گەیشتبێتە کوردستان ڕایەکی تاڕادەیەکی زۆر راستە.

چونکە پێش چوونی مەولانا بۆ هیندستان تەریقەتی نەقشبەندی لە ئێران و وڵاتانی دەوروبەریدا بەڕادەیەکی بەرچاو پەرەیسەندووە. تەنانەت ڕێبەرانی نەقشبەندییەکان توانیویانە دژی دەسەڵاتدارێتی قاجاریی چەندین ڕاپەڕینی سیاسی بەرپا بکەن. بۆ نموونە؛ لەساڵی ١٨٠٧ ڕاپەڕینی «هەرات» لەلایەن «سۆفی ئیسلام»ەوە دژ بە دەسەڵاتدارێتی قاجارییەکان بەرپا بووە. دەگووترێت؛ بەئامانجی جیاکردنەوەی «هەرات» بووە لە ئێران. لە ساڵی ١٨١٣شدا بە ڕابەرێتی خواجە یوسف کاشغەری لە تورکستانی ژێر دەسەڵاتدارێتی قاجارییەکاندا ڕاپەڕینێکی دیکە بەرپا بووە. ئیدی ئەوجۆرە ڕاپەڕینانە لەژێر دەسەڵاتدارێتی قاجارییەکاندا بەردەوام بوونە. لە ساڵی ١٨٤١یشدا ڕاپەڕینێکی دیکە لەناو تورکمانەکانی ئەستەر بەڕێبەرێتی خواجە محەمەد یوسف جامی بەرپا بووە. هەموو ئەمانە ئەوە دەخەنەڕوو کە نەقشبەندێتی پێش چوونی مەولانا بۆ هیندستان گەیشتبێتە کوردستان و کاریگەری خۆیشی هەبووبێت.

مەولانا بۆ جاری دووهەم چووتە بەغدا و دوای چەند ساڵێک گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی و ماوەی شەش ساڵ لەوێ ماوەتەوە. دواجار دەرک بەوە دەکات کە دۆخی دژواری سلێمانی، بەتایبەتیش ململانێی ناوخۆیی میرانی بابان لەناوخۆیاندا و دژبەرێتی شێخانی تەریقەتی نەقشبەندی بۆ هەوڵەکانی ئەو، بۆ جاری سێهەم دەچێتەوە بەغداد، دوای دوو ساڵ مانەوە، بەرەو شام وەڕێ دەکەوێت. لە شامیشەوە بەرەو شاری قودس گەشت دەکات و گەلێک زانا و کەسێتی ناسراو و خەڵکی تر لەسەر دەستی ئەو دێنە سەر تەریقەتی نەقشبەندی. دوای گەڕانەوەی بۆ شام خەریکی وانەگووتنەوە بە فەقێکان دەبێت و لەو ماوەیەدا جارێکی دیکەش دەچێتەوە حەج. ساڵێک دوای گەڕانەوەی لە حەج، لەشەوی چوارشەممەی مانگی ١١ی ذي القعدة ١٢٤٢ک (١٨٢٦ز) تووشی نەخۆشی تاعوون دەبێت و لە شەوی هەینی ١٣ی هەمان مانگدا لەنێوان نوێژی شێوان و خەوتناندا لەتەمەنی پەنجا ساڵیدا کۆچی دوایی دەکات و لەچیای قاسیۆنی شامدا دەنێژرێت. پێش ئەوەش دوو کوڕی بەهەمان نەخۆشی کۆچی دوایی دەکەن.

لێرەدا دەکرێ بپرسین بۆچی مەولانا جگە لە شوێنی تر شام هەڵدەبژێرێت، لەکاتێکدا شامیش لەژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکان دابووە؟! هۆکاری سەرەکی ئەمە بەڕوونی نازانرێت. بەڵام دەگووترێت؛ مەولانا یەکێک لە خەلیفەکانی خۆی بەناوی شێخ ئەحمەد هەولێری بەمەبەستی بڵاوکردنەوەی تەریقەتەکەی دەنێرێتە شام.

لەوێوە شێخ ئەحمەد هەولێری پێشوازییەکی گەرمی لێدەکرێت و خەڵکی ئەوێ داوا دەکەن کەوا مەولانا سەردانیان بکات. مەولاناش بەو مەبەستەوە دەچێتە شام و ئیدی ناگەڕێتەوە.

نەقشبەندیناسان ڕایان وایە کە مەولانا خالید، توانایەکی زانستی بەرز و، هێزێکی دەروونیی نائاسایی هەبووە، چونکە زۆر کەسایەتی و زانای دیاری لە کوردستان و جیهانی ئیسلامیدا خستۆتە ژێر کاریگەرییە دەروونییە بەهێزەکەیەوە و لەسەر دەستی ئەو تەریقەتیان وەرگرتووە. مەولانا پێش ئەوەی سلێمانی و بەغداد بەجێبهێڵێت دوو لە شێخە گەورەکانی تەریقەتی قادری «شێخ عەبدوڵڵا و شێخ ئەحمەدی سەردار» دەخاتە ژێر کاریگەریی بیر و باوەڕیی تەریقەتەکەی خۆیەوە و وادەکات کەوا واز لە تەریقەتی قادری بهێنن و بێنە سەر تەریقەتی نەقشبەندی. ئەمەش گەورەیی و جەربەزەیی مەولانا دەخاتەڕوو کە لەناوەندی هەژموونی قادرییدا بتوانێت ئاوا کاریگەریی خۆی بنوێنیت. مەولانا، کتێبی زۆری نووسیوە و هەروەها بە کوردی و فارسی و عەرەبی شیعری گووتووە کە زۆربەی شیعرەکانیشی پاڕانەوە لە خوا و پێغەمبەر و مەدحی پیاوچاکانن. هەروەها مەولانا یەکەم کەس بووە کە پەخشانی کوردی نووسیوە، عەقیدەکەی بە کوردی نووسیوە.

٦. بڵاوبوونەوەی تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستاندا:

بۆچوونێک هەیە پێی وایە کە تەریقەتی نەقشبەندی پێش مەولاناش گەیشتۆتە کوردستان. بەڵام تەریقەتی قادری ڕێگریی لە پەرەسەندنیدا کردووە. بێگومان ڕاستییەک لەم بۆچوونەدا هەیە کە کاریگەرییەکانی تەریقەتی نەقشبەندیی بەڕادەیەکی کەم گەیشتبێتە کوردستان. بەڵام دیارە نەبۆتە تەریقەتێکی کۆمەڵایەتی سەرتاپاگیر و خاوەن هەژموون. بەڵام ئەو تەریقەتە کاتێک لەسەر دەستی مەولانا خالید بڵاودەبێتەوە، ئەوا دەبێتە تەریقەتێکی میللیی نێو کۆمەڵگەی کوردەواریی کە خاوەن هەژموونی خۆی بێت. بێگومان ئەوەی نەقشبەندییانی کوردستان لەنەقشبەندیانی وڵاتانی تر جیادەکاتەوە ئەوەیە کە نەقشبەندییەکانی کوردستان تێکڕا لەپەیڕەوانی مەزهەبی ئیمامی شافیعین، بەڵام نەقشبەندییانی ئەفغانستان و هیندستان و وڵاتانی ئاسیای ناوەند لەپەیڕەوانی ئیمام ئەبو حەنیفەن. هەروەها مەولانا بۆخۆیشی نوێبوونەوەیەکی بەرچاوی لە تەریقەتەکەدا کردووە و تەنانەت تەریقەتی نەقشبەندی لە مەولانا بەدواوە بە «نوێکەرەوە – المجددیة» و «خالیدی»ی ناوەزەد دەکرێت.

لە ساڵانی نێوان ١٨١١ تا ساڵی ١٨٢٠دا سەرەڕای ئەوەی چەند جارێک هەوڵی کوشتنی مەولانا لەلایەن قادرییەکانەوە دراوە، بەڵام زۆرترین بانگەشەکانی مەولانا لەو ماوەیەدا بووە بۆ تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستاندا. لەو ماوەیەدا

مەولانا خالید و خەلیفەکانی زۆرترین خەڵک دێننە ریزی تەریقەتەکەیانەوە. مەولانا لەماوەی بانگەشەکانی بۆ تەریقەتەکەیدا ٦٧ خەلیفە و نوێنەری خۆی دەستنیشان دەکات کە ٣٣یان کورد بوون. هەروەها ئەوکاتە کە مەولانا هێشتا لە ژیاندا بووە زیاتر لە ١٢٠٠٠ سۆفی و موریدی هەبووە.

لەنێو ئەو ٣٣ خەلیفە کوردەی مەولانادا کە پەروەردەی کردن و ئامادەی کردن بۆ نوێنەرایەتی و خەلیفایەتی و بڵاوکردنەوەی تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستاندا، چەند خەلیفەیەکیان رۆڵێکی مەزنیان لە بڵاوکردنەوەی تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستاندا هەبووە. لەوانە؛ شێخ عوسمانی سیراجەددین لە هەورامان، شێخ ئەحمەدی سەردار لە سلێمانی و بەتایبەتی لە ناوچەی سەرگەڵوو و سورداش و دەورەبەرەکەی، سەید تەهای نەهری باوکی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە باکووری کوردستان. هەر یەکێک لەو خەلیفانەی مەولانا توانیویانە نەقشبەندێتی لە کوردستاندا بەرەو پێشەوە ببەن. بەڵام پاشان لەنێو ئەو تەریقەتەدا چەند رێچکەیەکی تارادەیەک جیاواز لەیەکتری لە کوردستاندا گەشە دەکات.

دەکرێ بڵێین تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستاندا، لەسەردەمی مەولانا و یەکەمین خەلیفەکانیدا ئەگەر توانیویەتی ببێتە تەریقەتێکی ئایینی – کۆمەڵایەتی – نیشتمانپەروەر لەسەر ئەو بنەمایانە بووە:

یەکەم: بانگەشەی دژایەتی زوڵم و بێدادی دەکرد.

دووەم: بانگەشەی خۆپاک کردنەوە لەتاوان و گەڕانەوە بۆ سەرچاوەکانی حەق و راستی و جوانی دەکرد.

سێیەمیان: کەمتر خۆی لە سەرانی دەوڵەت و کاربەدەستان نزیک دەکردەوە.

تەریقەتی نەقشبەندی وەک تەریقەتێکی تازە پێگەیشتوو لە کوردستان و بەو بانگەشانەی دەیکرد، وەک چۆن بووە تەریقەتێکی خەڵکی ستەملێکراو، لەهەمانکاتیشدا بووە تەریقەتی بنەماڵە خانەدانە دەسەڵاتدارەکانی کوردستان. بەتایبەتی ئەو بنەماڵە خانەدانانەی کوردستان کەوا دەسەڵاتدارێتی قاجاری و عوسمانی، دوای نەمانی میرنشینەکانی کوردستان تەنگیان پێهەڵچنرابوو و فشار و گوشارێکی زۆریان بۆ هێنابوون. ئەمەش وایکردووە بزووتنەوەی سیاسی و چەکداریی کلاسیکی کورد لەدژی دەسەڵاتدارێتی قاجاری و عوسمانیدا لەسەر دەستی ڕابەرانی تەریقەتی نەقشبەندی لەدایک ببێت و پێشبکەوێت، کە بە ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری لە ساڵی ١٨٨٠دا دەستپێدەکات و تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەمیش بەردەوام دەبێت.

ئەوەی جێی سەرنج و تێڕامانە؛ تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستاندا دەبێتە تەریقەتی بەرەنگاربوونەوە و ڕاپەڕین لەدژی دەسەڵاتدارێتی قاجاری و عوسمانیی و دواتریش لەدژی ئینگلیزەکان. لەبەرامبەر ئەو ستەمکاریی و چەوساندنەوەیەی

عوسمانییەکان دژی گەلی کورد بەڕێوەی دەبەن، ڕابەرانی تەریقەتی نەقشبەندی زنجیرەیەک ڕاپەڕین بەرپا دەکەن، هەروەها بەشێوەیەکی کاریگەرییش بەشداریی لەو ڕاپەڕینانە دەکەن کە خۆیان ڕابەرێتییان نەکردووە. ئەمەش ئەوە دەخاتەڕوو کە تەریقەتی نەقشبەندیی هەر لە مەولانا خالیدەوە، مەیل و چەمکێکی دژە دەسەڵاتدارێتیی هەبووە و لەبەرامبەر زوڵم و چەوسانەوەدا خاوەن هەڵوێست بووە. بەڵام دواتر و لەقۆناخی جیاوازدا، لەنێو هەمان تەریقەتدا هێڵێکی دەسەڵاتخوازی هەژموونگەرای دژ بە تێکۆشانی گەلی کوردستان سەرهەڵدەدات و دەبێتە تەریقەتێک بۆ گەیشتن بەدەسەڵات و پارێزوانی دەسەڵاتدارێتی چینی باڵادەستی کورد و دەوڵەتانی داگیرکەری کوردستان.

لێرەدا دەکرێ بپرسین؛ ئایا تەریقەتی نەقشبەندیی وەک بزووتنەوەیەکی ئایینی – کۆمەڵایەتی، هەر لەسەرەتای سەرهەڵدانییەوە، چۆن و لەسەر چ بنەمایەک لەگەڵ بزووتنەوەی میللی سیاسی و چەکداریی کورد تێکهەڵکێش و ئاوێتەی یەکتری بوون و بووەتە تەریقەتی ستەملێکراوان و چەوسێنراوان؟ دەکرێ پرسیارێکی تری پێچەوانەش بکەین کە؛ ئایا چۆن و کەی و بۆچی هێڵێکی دەسەڵاتخوازی لەنێو تەریقەتی نەقشبەندییدا سەرهەڵدەدات و دەبێتە تەریقەتێکی چینی باڵادەستی کورد و دەوڵەتانی سەردەستی کوردستان؟! وەڵامی هەردوو پرسیار لە لێکۆڵینەوەیەکی تردا دەخەینەڕوو.

بەشی دووەم:

نەقشبەندێتیی و دوو ئەزموونی کوردەواری

لەم بەشەدا؛ بەکورتی باسی دوو ئەزموونی نەقشبەندێتی کوردی دەکەین کە تاڕادەیەک ناوازەن. یەکەمیان ڕێچکەی نەهرییە، کە یەکەمین بزووتنەوەی سیاسی – چەکداریی کلاسیکی کوردییە بەڕابەرێتی پێشەوای ئایینیی دەستپێدەکرێت و بەدوایدا دەیان راپەڕین و سەرهەڵدان لەسەر هەمان ڕێچکە تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم بەردەوام دەبێت. دووەمین ڕێچکەش بزووتنەوەی هەقەیە کە بە بزووتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی کۆمینالی خۆڕسک دادەنرێت و لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە تاوەکو ئێستا وەک بەشێک لە کۆمەڵگەی کوردەواریی باشووری کوردستان بەردەوامی بە ڕێبازی خۆیان دەدەن.

١. نەقشبەندێتی و سەرهەڵدانی یەکەمین بزووتنەوەی سیاسی – چەکداریی کلاسیکی کوردی

سەید تەها لە خەلیفە یەکەمینەکانی مەولانا خالید بووە. مەولانا گرنگییەکی زۆری بە سەید تەها داوە و نامەی تایبەتی لە شامەوە بۆ نووسیوە. کاتێک کە فەتح عەلی شای قاجاری داوا لە سەید تەها دەکات سەردانی بکات، مەولانا خالید رەزامەندی لەسەر ئەمە دەرنابڕێت و دوو نامەی بۆ دەنێرێت. لەنامەی یەکەمیدا دەڵێت: «دڵسۆز و جگەر سۆزمە سەید تەها، خوا پشت و پەنات بێت و هەمیشە لەشەڕی هەوەس و ئارەزوو پارێزراو بیت، کە دەردێکی گەورەیە و زۆربونی

موریدانیش بۆ مرۆڤی ناتەواو بەڵایەکی گەورەیە و خوا لەوەت لابدات، دڵدانیش بەوڵاتی عەجەم بەژەهرێکی کوشندە و ژارەمار دەزانم، جائیتر چوون بۆ وڵاتەکەی ئەوان بۆ دیداری شای ئەوان چۆن دەبێ و هەرگیز لێت قبوڵناکەم، بەڵام بەو هۆیەوە کە دراوسێین، ئەوا ئاکاری جوان نواندن و دوور و دۆست بوون زیانێکی نییە، بەیاریدەی خوا ئەمەش سەرناگرێت، تەنانەت ئەگەر شاهیش داوای دیتنتانی کرد جا چ بگات بە کەسانی لەو پلە نزمتر وەڵام ئەمەیە: ئێمە دەروێشین و کارمان لەدنیادا بڕانە و دوعاکردنە بۆ پاشای ئیسلام و سەرخستنی دیینی سەروەر و سالارمان (دروودی خوا لەخۆی و یارانی)، هاونشینی و هاوڕێییەتی کردنی ئەوانە بەچاک نازانم و ئەمەش لە تەریقەتی ئێمەدا نییە، لەبەرئەوە ئەوە جێبەجێ بکە کە لەسەرت پێویست کراوە و لێی لامەدە (فالزم ما أمر لک ولا تخالف)، داهاتووشت بەختەوەر بێت.»

لەنامەی دووەمیشی دەڵێت: «هەرگیز دیداری فەرمانڕەوایان بەچاک نازانم و دانی پێدانانێم، مەگەر ئەوەی بەدڵی پاک و نیازەوە بێت بۆلاتان.. بەڵام بۆیان بپارێنەوە تا یەزدانی مەزن بیانخاتە سەر ڕێگای ڕاست، جا چ شیعە بن، چ سوننی، چونکە خێر و چاکەی دەسەڵاتداران لەبەختەوەری بندەستان و هەژاران دایە.»

شێخ عوبەیدوڵڵای کوڕیشی کە لە ١٨٦٥ ز لە کوردستان بووەتە جێنشینی تەریقەتی نەقشبەندی لەماوەیەکی زۆر کورتدا خەڵکێکی زۆر لەدەوری

خۆی کۆدەکاتەوە و دەبێتە جێی هیوا و پشتیوان و داڵدە بۆیان. ئەمەش لە دۆخێکدا بوو کەوا کۆمەڵگەی کوردەواری لەبۆشاییەکی سیاسی گەورەی داڕووخان بوو، میرنشینانی کورد کۆتاییان پێهاتبوو، جەنگە وێرانکار و نەپساوەکانی نێوان دەسەڵاتدارانی ڕوسی و عوسمانی و بەتایبەتیش هەردوو دوو جەنگی دوای (١٨٥٣ – ١٨٧٨) و زوڵم و زۆری عوسمانی و قاجاری دۆخێکی دژواری لە کوردستان دروستکردبوو.

شێخ عوبەیدوڵڵا لەتەمەنی سی و چوار ساڵی و لە ساڵی ١٨٦٥ ز دوای مردنی محەمەد ساڵحی برای سەید تەها (واتە دوای مردنی مامی) بۆتە جێنشین و ڕابەری تەریقەتی نەقشبەندی، بەتایبەتی دوای کۆچی دوایی شێخ عوسمانی سیراجەددین لە ساڵی ١٨٦٦، بەمەش شێخ عوبەیدوڵڵا دەبێتە تاقە شێخی ئیرشادی ئەم تەریقەتە. شێخ عوبەیدوڵڵا بەهۆی زانایی و لێهاتوویی خۆی توانی سەرنجی ژمارەیەکی گەورەی خەڵکی کورد بۆلای خۆی رابکێشێ و لەناوچەکەی خۆیەوە (نەهری) ڕابەرایەتی جەماوەرێکی بەرفراوان بکات. لەڕاستیشدا شێخ عوبەیدوڵڵا بەوجۆرە خۆی دییەوە، دەبینین لەدوای دەسەڵات سەندنەوە لە میر و دەرەبەگەکانی کورد شێخ عوبەیدوڵڵا دەبێتە یەکەمین ڕابەری ئایینی لەمێژووی نوێی کورددا، کە جڵەوی بزافی سیاسی ڕزگاریخوازی گەلی کورد بگرێتە دەست. ئەمەش دەسەڵاتی ئیرشادی تەریقەت پایەی دیینی، کۆمەڵایەتی، سیاسی لە جاران بەهێزتر کردبوون.

خانەقاکەی شێخ لە نەهری جگە لەوەی ناوەندی ئیرشادی تەریقەت و پێکەوە گرێدانی ئەو ڕێکخراوە گەورەیە بوو، شێخ کردبووی بەبارەگای سیاسی و سوپایی جوڵانەوەکەی، لەوێ ناودارەکانی کوردی دەبینی، گفتوگۆی لەگەڵ دەکردن، کۆی دەکردنەوە و ئامۆژگاری دەکردن، ڕۆژانە (١٠٠٠-٥٠٠) کەسی دەبینی. لە سەرەتای مانگی ئابی ١٨٨٠دا گەورەترین کۆبوونەوەی لەشێوەی کۆنگرەیەکی نیشتمانی و نەتەوەییدا سازدا، هەموو بەڵگەنامە و سەرچاوە مێژووییەکانی دۆست و دوژمنانی کورد سەبارەت بە بەرنامەکانی ئەم کۆنگرەیە لەسەر ئەوە کۆکن کە ئەم کۆبوونەوە فراوانەی نەهری و بەشداربوونی شێخ و خەلیفە و میرزادە بەمەبەستی داڕشتن و دانانی پرۆگرام و بەرنامەیەک بووە بۆ ئازادکردنی هەردوو کوردستانی بندەستی قاجاری و عوسمانی.

ڕاپەڕینەکەی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری بۆ ماوەی سێ ساڵ بەردەوام دەبێت و کاریگەرییەکی زۆر لەسەر هوشیاریی نەتەوەیی و یەکبوونی گەل هەبووە. بەڵام دواجار ئەو ڕاپەڕینە مەزنەی گەلی کورد تێکدەشکێت و سەرکوت دەکرێت. شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری دەستگیر دەکرێت و وڵاتبەدەر دەکرێت و دەنێردرێتە مەککە. دواجار لەمانگی ١٠ی ساڵی ١٨٨٣ز بەنەفی کراوی لەمەککە کۆچی دوایی کرد. هەرچەندە ئەو ڕاپەڕینە یەکەمینەی بزووتنەوەی کلاسیکی کوردی سەرکوتدەکرێت. بەڵام لەهەمانکاتدا دەبێتە سەرەتای سەرهەڵدانی دەیان ڕاپەڕین و بزووتنەوەی دیکەی گەلی کورد.

٢. بزووتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی – کۆمینالّی لەهەناوی نەقشبەندێتیدا (بزووتنەوەی هەقە):

بەگوێرەی ڕێنمایی مەولانا خالید پێویستبوو لە سلێمانی زنجیرەی شێخایەتی تەریقەتەکەی لە مەولاناوە تا حەوت شێخ دەور بکرێت و دوای ئەوە رابوەستێت. بۆیە دوای ئەوەی شێخ ئەحمەدی سەردار تەریقەتی نەقشبەندی لەسەر دەستی مەولانا خالید وەردەگرێت و وەک خەلیفەیەکی مەولانا لە ناوچەکانی سەرگەڵوو و سورداشدا دەست بە بڵاوکردنەوەی تەریقەتی نەقشبەندی دەکات، خەڵکێکی زۆری ئەو ناوچەیە ئەو تەریقەتە وەردەگرن. دوای شێخ ئەحمەدی سەردار ئەم شێخانە بەڕیزبەندی دەبنە شێخی تەریقەت لەو ناوچەیەدا: شێخ قادرە سووری کوڕی شێخ ئەحمەدی سەردار، شێخ رەزای عەسکەر، شێخ محەمەدی ئیلالا، حاجی شێخ مستەفای کوڕی شێخ ڕەزا، شێخ ئەحمەدی گەلنێری، شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە.

ا. بزووتنەوەی هەقە:

شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە (١٨٩٢- ١٩٤٢) (شەدەڵە گوندێکی ناوچەی سەرگەڵووە) لە ساڵی ١٩٢٠وە و لەتەمەنی سی ساڵیدا پێشەوایەتی تەریقەتی نەقشبەندی ئەو ناوچەیەی کردووە. بەڵام شێخ عەبدولکەریم لەسەرەتای ساڵانی بیستەکاندا بزووتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی – ئایینی

نوێ بەناوی «هەقە«وە دادەهێنێت و بەخێرایی بەناوچەکانی سووورداش، پشدەر و بتوێن و خەلەکان و دوکان و کلکەسماق و کۆیە و ئاغجەلەر و شوان و کەرکوکدا بڵاو دەبێتەوە.

بۆچوونێک هەیە پێی وایە کە؛ هەرچەندە ڕابەری بزووتنەوەی هەقە شێخێکی نەقشبەندییە، بەڵام تا ڕدەی دەرچوون و دوورکەوتنەوە لە تەریقەتەکە لێی دەرچووە و دوور کەوتۆتەوە. بەڵام بەڕای من ئەم ڕایە کەم قووڵبوونەوەی تێدایە. ئەگەرنا لەبنچینەدا بزووتنەوەی هەقە ڕاستە ڕەچەیەکی نوێیە، بەڵام جەوهەر و کرۆکی نەقشبەندێتی و ڕۆحی ڕەسەنی سۆفیگەرایی بەرجەستە کردووە. هەقیقەتی سۆفیگەرێتی و تەواوی بزووتنەوە ئاییننییە - کۆمەڵایەتییە یەکسانیخواز و دادپەروەرەکان – لەنێویشیاندا تەریقەتی نەقشبەندی - لە بزووتنەوەی هەقەدا بەرجەستە بووە. ئەم بزووتنەوەیە کە لەناوەڕۆکی خۆیدا بزووتنەوەیەکی سۆسیالیستی و کۆمینالیی خۆڕسک و ڕەسەنە، بێ ئەوەی هیچ پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە بزووتنەوەی چەپ و سۆسیالیستی و کۆمۆنیستیی جیهانەوە هەبێت.

ب. بزووتنەوەی هەقە وەک بزووتنەوەیەکی نیشتمانیی و نەتەوەیی:

بزووتنەوەی هەقە لەهەمانکاتدا وەک بزووتنەوەیەکی نیشتمانیی و نەتەوەیی دژی

داگیرکاریی ئینگلیزەکان ڕادەپەڕن و بەشدارییەکی کاریگەرییان لە جولانەوەکانی شێخ مەحمودی حەفید کردووە، ئەمە لەکاتێکدا شێخ مەحمود بۆخۆی شێخێکی تەریقەتی قادرییە. بەڵام شێخ عەبدولکەریم و هەقەییەکان بەهەڵوێستێکی نیشتمانی و نەتەوەییانەوە ڕووبەڕووی داگیرکاریی ئینگلیز دەبنەوە و لەمێژوودا یەکەم بۆردومانی فڕۆکەکانی ئینگلیزەکان لە کوردستاندا بۆردومانی گوندی شەدەڵە بووە. ئینگلیزەکان ترسێکی زۆریان لە بزووتنەوەی هەقە هەبووە و گەلێک پڕوپاگەندەی نابەجێیان دژی ئەو بزووتنەوەیە بڵاوکردۆتەوە، سیخوڕی و چاودێریی زۆریان بەسەردا کردوون. تەنانەت برینداربوونی شێخ عەبدولکەریمیش لەلایەن ئینگلیزەکانەوە بووە، کە دواجار هەر بەهۆی ئەو برینەیەوە کۆچی دوایی دەکات.

ئینگلیزەکان پێیان وایە کەوا ئەم بزووتنەوەیە پەیوەندی بە بزووتنەوەکانی ئەوکاتەی سۆسیالیست و کۆمۆنیستەکانەوە هەیە، بۆیە لەساڵی ١٩٣٤دا شێخ عەبدولکەریم و چەند کەسێتییەکی هەقەیی دەستگیر دەکەن و ڕەوانەی زیندانی قشڵەی کەرکوکیان دەکەن. چەند کەسێکی تریشیان بۆ حەویجە دوور دەخەنەوە. هەر ئەوکاتەی سۆفی و موریدانی هەقەیی هەواڵی دەستگیرکردنی شێخ عەبدولکەریم دەبیستن، دەستبەجێ زیاتر لە دە هەزار سۆفی هەقەیی بە ژن و پیاویانەوە، لە شار و گوندەکانی خۆیانەوە، بەپێ بەرەو کەرکوک و بەردەرگای زیندانەکە دەچن و داوای دەستبەجێ ئازادکردنی شێخ عەبدولکەریم و کەسەکانی دیکە

دەکەن. پیاوانی هەقەیی جلەکانیان دادەکەنن و تەنیا گونیە لەبەر دەکەن و دارە قولەیەکیش بەدەستەوە دەگرن، بەم شێوەیە بەشداریی لەو خۆپیشاندانە دەهەزار کەسییە دەکەن. بەڕای من؛ ئەم خۆپیشاندانە بەواتای وشە خۆپیشاندنێکی مۆدێرنە و دەچێتە چوارچێوەی یاخیبوونی مەدەنی (نافەرمانی مەدەنی – سەرپێچی مەدەنی)یانەوە. ئینگلیزەکان سەرەڕای ئەوەی بەتوندوتیژیی وەڵامی داخوازییەکانی هەقەییەکان دەدەنەوە و هەوڵی دووبەرەکی لەناو هەقەییەکان دەدەن، بەڵام بەناچاریی شێخ عەبدولکەریم و هاوەڵانی لە زیندان ئازاد دەکەن.

ج. ڕێچکە جیاوازەکانی ناو بزووتنەوەی هەقە:

شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە پێش کۆچی دوایی، کەسی بۆ خەلیفە و جێنشینی خۆی دەستنیشان نەکرد و تەنیا بە گووتەی «کەس ئیزن نییە و کەسیش مەئزوون نییە بۆ پێدانی تەریقەت و شێخایەتی« ڕێنمایی حەوت شێخایەتی جێبەجێ دەکات. بەڵام دوای شێخ عەبدوکەریم، مامە ڕەزای برای وەک پێشەوای هەقەکان پێشەوایەتی دەکات. مامە ڕەزا لەماوەی دوو ساڵدا بزووتنەوەی هەقە لەشێوە و ناوەڕۆکدا دەکاتە خاوەن ڕێکخستن و بەرنامە و پەیڕەوی داڕێژراوی خۆی. بەڵام دوای کۆچی دوایی شێخ عەبدولکەریم سۆفییەکی هەقەیی بەناوی «حەمەسوور» ناڕەزایەتی

بەرامبەر بە پێشەوایەتی و بۆچوونەکانی مامە ڕەزا دەردەبڕێت و بەهۆی ئەو ناکۆکی و جیاوازییەوە حەمەسوور و کۆمەڵێک لە هەقەییەکان گوندی شەدەڵە بەجێدێڵن و لە گوندی کڵاوقووتی سەر بەناحیەی شوان نیشتەجێ دەبن. بەمەش دوو ڕێچکە لەنێو هەقەییەکان درووست دەبێت کە بە مامەڕەزاییەکان و حەمەسوورییەکان ناوزەد دەکرێن. هەروەها حەمە ئاغای پشدەریش کە ئەویش ببوو بە هەقەیی، دوای کۆچی شێخ عەبدولکەریم دەگەڕێتەوە گوندەکەی خۆی (کانی توو) لە ناوچەی مەرگە و لەوێ ڕێچکەیەکی هەقەیی پێشدەخات. بەئەوانیش دەڵێن حەمەئاغاییەکان. بەڵام دوای کۆچی دوایی حەمە ئاغا ئەو ڕێچکەیە نامێنێت. هەروەها شێخ عەبدوڵڵای شێخ مستەفای عەسکەریش – باوکی شەهید عەلی عەسکەری – لە گوندی عەسکەر کار بۆ ئەوە دەکات کەوا بزووتنەوەی هەقە بگەڕێتەوە سەر تەریقەتی نەقشبەندیی کلاسیکی خۆی. دەگووترێت ئەو هەوڵەی شێخ عەبدوڵڵا زیاتر هەوڵێکی دەرەبەگیانە بووە، و لەگەڵ ڕاستینەی پێشکەوتنەکانی هەقەییەکاندا یەکانگیر نابێتەوە.

بێگومان هەقەییەکانی بزووتنەوەی هەقە بەشدارییەکی کارایان لە بزووتنەوەی ئازادیخوازی و کۆمەڵایەتی کوردستاندا کردووە. تەنانەت لەگەڵ ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان لە مەهابادا بەدەیان جەنگاوەری هەقەیی بەخۆیان و پێداویستی جەنگی خۆیانەوە، بەنێو سەرما و بەفری زستاندا دەچنە مەهاباد و

بەشداریی لە سوپای کۆمار دەکەن. هەروەها لە بزووتنەوە سیاسی و چەکدارییەکانی باشووریشدا بەشدارییەکی کارایان هەبووە و هەیە و ناوچەکەیان و خەڵکەکەی مەڵبەندی تێکۆشان و وزەی سەرەکی بەرگریی بووە.

د. بنەما سەرەکییەکانی بزووتنەوەی هەقە:

پێشەوایانی بزووتنەوەی هەقە، بەتایبەتی مامە رەزا و حەمەسوور، بنەماکانی بزووتنەوەی هەقەیان بەجیا بەشێوەیەکی روون و دیاریکراو دارشتووە. دەکرێ کۆی بنەماکانیان لەم خاڵە هاوبەشانەی خوارەوەدا پۆلین بکەین:

١. هەقپەروەریی: یەکەم بنەمای کۆکەرەوەی ئەندامانی کۆمەڵی هەقەیە. بەگوێرەی ئەم بنەمایە پێویستە هەقەییەکان هەقپەروەر و لایەنگری هەق بکەن و لەناهەقی و ستەم دووربکەونەوە، تەنانەت ئەم هەقپەروەری و لایەنگری و دوورکەوتنەوەیەش لەبەرژەوەندییان نەبێت. بزووتنەوەی هەقە خوا بەیەکەمین هەق دادەنێت و دەبێت هەموو هەقیقەتەکانی تری وەکو «دادوەری، راستگۆیی، هاوبەشی، یەکسانی و برایەتی و ...هتد» ملکەچی ئەم هەقیقەتە گەورەیە بن و لەسایەیدا ناهەقی نەکرێت. رێبازی هەقە، هەقیقەت بەتەنیشت هەریەک لە «شەریعەت، تەریقەت و مەعریفەت»ەوە بە پایەیەکی گرنگی خواناسی دەزانێت، پێویستە ئەندامانی هەقە باوەڕیان پێی هەبێت و پەیڕەوی لێبکەن.

٢. برایەتی (خوشک و برایەتی): مەبەست لەم بنەمایە تەبایی و پێکەوەییە. هەموو ئەندامانی کۆمەڵی هەقە خۆیان بە خوشک و برای یەکتر داناوە، باوەڕییان بەیەکسانی نێوانیان هەیە. خۆشەویستییەکی خوشک و برایانە هەموویانی پێکەوە پەیوەست کردووە و خۆیان بەیەک خێزانی گەورە داناوە و زۆرجار پێکەوە دانیشتوون و نانیان خواردووە. تەنانەت هەندێکجار لەیەک حەوشە و خانوودا وەکو کۆمەڵگەیەکی بچووک پێکەوە ژیاون و وەکو حەمەسوورییەکانی گوندی کڵاوقووتی ناوچەی شوانی گەرمیان.

٣. یەکسانی و دادپەروەری: کۆمەڵی هەقە هەوڵیداوە لەڕێگەی کۆکردنەوەی مەلا، شێخ، ئاغا، دەرەبەگ، جووتیار، مسکێن و ...هتد جیاوازی نەهێڵێت و هەوڵ بۆ سڕینەوەی مۆرکی دەرەبەگی لەو سەردەمە بدات، کە باڵی بەسەر ناوچەکانی کوردستاندا کێشابوو. بۆیە بە بەراورد لەگەڵ ئەو سەردەمەدا و لەچاو کۆمەڵی کوردەواری بەگشتی، باری کۆمەڵی هەقە باشتر بووە. لەمڕووەوە زۆربەیان لەئاستی ژیاندا یەکسان بوونە و چینی سەرووتریان نەبووە. هەندێک لە ئاغا و شێخ و دەرەبەگەکان کە بوون بە هەقەیی و بەئەندامی کۆمەڵی هەقە رازی بوون، وازیان لە موڵک و سەروەت و سامانیان هێناوە.

٤. دابینکردنی بیمەی کۆمەڵایەتی و پێدانی ئابوونە: لەسنووری کۆمەڵی هەقەنشیندا هەوڵ بۆ دابینکردنی بیمەی کۆمەڵایەتی دراوە بۆ

ئەندامانی کۆمەڵەکە لەڕێگەی کۆکردنەوەی ئابوونەی مانگانەوە، کە لەڕێگەی برا دڵسۆزەکانی هەقەوە، کە پێیان گووتراوە «برا سەیارەکان – برا گەڕۆکەکان»ەوە لەناوچەکانی هەقەنشیندا بەشێوەی مانگانە لەئەندام و موریدانی هەقە کۆکراوەتەوە بۆ کاروباری تەکیە و خانەقاکانی هەقە و پێداویستی ئەو شوێنانە و ئەندامانی کۆمەڵەکەیان پێدابین کردووە. بەشێوەیەک هەر کەسێک بەگوێرەی توانا و ویستی خۆی، پارە یان بەشێک لەبەرهەم و بەرووبوومی کێڵگەکەیان پێشکەش کردووە، ئەگەر کەسێک کارەسات یان ڕووداوێکی بەسەرهاتبایە، لەو پارە و پیتاک و ئابوونە کۆکراوەیە هاوکاری کراوە تا کارەساتەکەی پێوە دیار نەبێت.

٥. ڕەوشت: هەر یەک لە پەیڕەوانی هەقە دەبێت خاوەنی ڕەوشتێکی جوان و ڕێکخراو بێت، وەک خۆدوورگرتن لە دزی و درۆ و بوختان و کاری چەوت، پابەندبوون بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و دەرنەچوون لە سنووری برایەتی. تەوقەکردن لەگەڵ یەکتر بە شێوازی دەست لەناودەست نەک دەست گووشین و بەبێ دەست ماچکردن.

٦. پرس و ڕاوێژکردن: لەکاتی پێویستی و ڕوودانی هەر ڕووداوێک و پێشهاتێک، برا و خوشکانی کۆمەڵی هەقە بەبێ جیاوازی و پێکەوە کۆبوونەتەوە و پرس و ڕاوێژیان کردووە، تا سەرەنجام گەیشتوونەتە ئەنجامێکی دیاریکراو بۆ ڕێگەچارەی کێشە و بابەتەکە، دواتر وەکو بڕیارێک

کاریـان لەسـەر کـردووە و پێـوەی پەیوەسـتبوون. زۆرجار پیاوانی ڕیش سپی و بەتەمـەن (پیاوماقوولـ) ـی هەقـە ئـەم ڕۆڵـەیان پێدراوە و پرس و ڕایان زیاتـر پێکراوە و بانگهێشتی پرس و کۆبوونـەوەکان کراون.

٧. نەهێنیپارێـزی: کۆمەڵـی هەقـە کۆمەڵێکـی داخراوبـوون لـەڕووی کۆمەڵایەتییـەوە و زۆر تێکـەڵاوی کەسـانی تریان نەکـردووە، نەیانهێشـتووە کەسـانی دەرەوەی خۆیـان تێکەڵاویـان بکـەن و زانیاریـان لەسـەر کۆبکەنـەوە. هەروەهـا ئەندامانـی کۆمەڵـی هەقـە زۆر نهێنـی پارێـز بـوون و کار و بەرنامـەی خۆیـان بـۆ هیـچ کـەس و لایـەن و حکومـەت و دەسـەڵاتێک نەدرکانـدووە، تەنانـەت ئەگـەر دەسـتگیر و دەستبەسـەریش کرابـن.

٨. سـەربەسـتی ژن: هـاوکات لەگـەڵ ئـەو کرانـەوە و جۆرە سـەربەسـتییەی کـە لـەم ڕێبازەوە چووبـووە هـزر و مێشـکی هـەر تاکێکـی بزووتنـەوە یـان کۆمەڵـی هەقـەوە، ژن لەنێـو ڕیـزی هەقەکانـدا ڕێزێکـی زۆری لێگیـراوە و پێگـە و پایەیەکـی بـەرز و تایبەتـی هەبـووە، لەسـەرجەم مەراسـیم و کـۆڕ و کۆبوونـەوە ئایینیـی و کۆمەڵایەتییەکانـدا بەشـداری کـردووە، بـە ئەوپـەڕی سەربەسـتییەوە و بەشـێوەیەکی ئازادانـە هاوسـەری خـۆی هەڵبژاردووە. لەبەشوودانیدا شیربایی وەرنەگیراوە. بێگومـان ئەمـە لـەڕووی کۆمەڵایەتییـەوە بـۆ ژیانـی ئـەو سـەردەمەی کۆمەڵگەی کوردەواری هەنگاوێکـی گـەورە و بوێرانـە بـووە. لەلایەکـی تـرەوە پیاوانـی هەقـە زۆر بەکەمـی فرەژنیـان کـردووە بـە بـەراورد

لەگەڵ دەوروبەریاندا، ژنیان ڕەدوو نەکەوتوون و پیاویشیان کەسیان ڕەدووی خۆیان نەخستووە و کەمترین گرفتی خێزانی و کۆمەڵایەتیان هەبووە. دژی ژن بە ژنی و گەورە بە بچووک بوونە. لەو سۆنگەیەوە باوەڕیان بە سەربەستی و ئازادی ژن هەبووە، ئەمە وای کردووە کە خانەقای شەدەڵە لەناوچەی سەرگەڵووی سورداش ببێتە لانکەی پاراستن و بەرگریکردن لە چەندین ژن و داڵدەدانیان، هاوکات چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکانیان.

٩. هزری ناتوندوتیژی (رۆشنبیری ئاشتی): هەرچەندە هزری ناتوندوتیژی دەگەڕێتەوە بۆ گاندی، بەڵام هەقەکانیش وەکو کولتوورێک باوەڕیان بە هزری ناتوندوتیژی و پێکەوەژیانی ئاشتیانە هەبووە و پەیڕەویان کردووە. بەشێوەیەک لەمێژووی ئەم کۆمەڵ و بزووتنەوەیەدا کوشتن و شەڕکردن زۆر بەکەمی تۆمارکراوە، چەند حاڵەتێکی کەم، کە داکۆکیکردن لە مافی گشتی و یارمەتیدانی شۆڕشی کوردی لێدەربچێت، هەقەکان بەشێوەی ئاشتیانە ژیاون و بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانیان پەنایان بۆ چەک هەڵگرتن نەبردووە، بەڵکو بەشێوازی دانوستان و گفتوگۆی ئاشتیانە کێشەکانیان چارەسەر کردووە.

١٠. کاروباری ڕێکخستن: هەقەکان لەو گوندانەی تێیدا نیشتەجێبوون، تەکیەی تایبەت بە خۆیان دامەزراندووە و کاروباری خۆیان تێدا ڕێکخستووە و لەئاستی بارەگایەکی ڕێکخستندا بووە.

لەسەر ئاستی گوند ئەو کەسەی سەرپەرشتی تەکیەی دەکرد پێی دەگووترا «سەرتەکیە«، کە سەرپەرشتی کۆکردنەوەی ئابوونەی ڕێکخستنی هەقەکانی گوندەکە و بەڕێوەبردنی تەکیەکەی دەکرد، ڕۆڵی بەرپرس و کادیری یەکەمی هەقەی لەو گوندە دەبینی، بە زاراوەی ئەمڕۆ ئەم سەرتەکیەیە، کە بەشێک لەو سەرتەکیانە ژن بوونە، ئەڵقەی ڕێکخستنی نێوان خانەقا و هەقەکانی گوندەکە بووە، ژمارەی تەکیەکانی هەقە لە شار و گوندەکاندا دەگەیشتە ٦٢ تەکیە، لەوانە تەکیەی سلێمانی، کەرکوک، ئاغجەلەر/ عەسکەر، سەرمۆرد، سورداش، کڵاوقووت، کلکەسماق، قۆمەرغان، سێدەر، شەدەڵە، هەنجیرە/ بنگرد، بوگد/کۆیە، قزلو/ تەقتەق و...هتد.

١١. پاکوخاوێنی: پاکی و پاراستنی تەندروستی تاک و خێزان و کۆمەڵ یەکێکە لە ڕەوشت و ئامۆژگارییە گرنگەکانی بزووتنەوەی هەقە، کە لە دەستپێکی بەرنامەکەیان دایە. ڕێنمایی پەیڕەوانین کردووە کە هەمیشە جل و بەرگەکانیان خاوێن و ڕازاوە و جێگەی سەرنج بێت و ڕۆژانە ڕیشیان بتاشن و گرنگی بە کەلوپەلی ناو ماڵ و پێداویستییەکانی ڕۆژانەیان بدەن.

١٢. جگەرە نەکێشان و چا نەخواردنەوە، کە لەلایەن حەمەسوورییەکانەوە باو بووە و پەیڕەویان کردووە.

١٣. وەچە و مناڵ نەخستنەوە، کە دیسیان

حەمەسوورییەکانی گوندی کڵاوقووتی ناوچەی شوانی چەمچەماڵ پەیڕەویان کردووە. بەبیانووی ئەوەی مناڵ و وەچە فیتنە و بەڵا و کێشەیە، ئەمەشیان لەم ئایەتەی قورئانەوە وەرگرتووە: «انما اموالکم و أولادکم فتنە» هەرچەندە ئەم ئایەتە پیرۆزە کە باسی ماڵ و مناڵ پێکەوە دەکات، ماڵیشی پێش مناڵ خستووە.

دەرئەنجام

لەم کورتە توێژینەوەیەدا دەردەکەوێت ئایین و ئایینزا و تەریقەتە ئایینییەکان، خاوەن هزر و یۆتۆپیای خۆیان بوون، بەڕێگاکانی سەلەفیەت، عەقلانییەت و عیرفانییەت گوزارشتیان لەخۆیان کردووە. کاریگەریی هەمەلایەنەی ئابووری، کولتووری، کۆمەڵایەتی و هزرییان بەسەر تاک و کۆمەڵگەکانەوە هەبووە. هەمیشە نێوانیان لەگەڵ سیستەمی دەسەڵاتدارێتییدا لەنێو پەیوەندی-ناکۆکیی دابوونە.

عیرفانییەت و تەسەوف مێژوویەکی دێرینیان هەیە و بەچەندین قۆناخی مێژووییدا تێپەڕیون. دەکرێ بڵێین؛ سەرهەڵدان و گەشەسەندنی تەریقەتە سۆفیگەراکان ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە دۆخی کۆمەڵگە و سیستەمی دەسەڵاتدارێتیی هەبووە. لەم نێوەدا ئەو تەریقەتانەی سەرەتا وەک ڕەوتێکی دژبەریی دەسەڵاتدارێتی و دۆخی ناهەمواری کۆمەڵگە سەریانهەڵداوە، دواتر لەنێو خودی ئەو تەریقەتانەدا ڕەوتێکی تەبا و ملکەچ و دەستەمۆی دەسەڵاتدارێتیش سەریهەڵداوە، کە خۆبەخۆ دوورکەوتنەوە بووە لە کرۆک و ئامانج و پەیامە جەوهەرییەکانی ئەو تەریقەتانە.

کاتێک کە تەریقەتی نەقشبەندێتی لەڕێی مەولانا خالیدی شارەزووریی لە هەندستانە دەگاتە کوردستان، تەریقەتی قادریی وەک تەریقەتێکی هەژموونگەرا و نزیک لە دەسەڵات باڵادەست بووە. تەریقەتی

نەقشبەندێتی لە کوردستاندا فۆرمێکی بزووتنەوەی کۆمەڵایەتی چینە ستەملێکراو و چەوساوەکانی و کوردستان وەردەگرێت، هەرچەندە دواتر هەر لەنیو خودی ئەم تەریقەتەدا ڕەوتێکی دەسەڵاتخواز و دەستەمۆی دەسەلاتداران دەردەکەوێت.

تەریقەتی نەقشبەندێتی لە کوردستاندا تاڕادەیەکی زۆر خۆی لە ڕەوتە گشتییەکەی ئەو تەریقەتە جیادەکاتەوە و چەندین ئەزموونی تایبەت بە کۆمەڵگەی کوردستان لەهەناوی تەریقەتە گشتییەکەدا سەرهەڵدەدات. لەم توێژینەوەیەدا تەنیا دوو لەو ئەزموونەمان بە نموونە هێناوەتەوە کە ئەزموونی «نەهرییەکان» و ئەزموونی «هەقەییەکان»ـە.

لەم دوو ئەزموونەوە تێدەگەین کەوا تەریقەتی نەقشبەندێتی لەسەر ڕاستەڕێی خۆیدا و تەبا لەگەڵ جەوهەر و کرۆکی خۆیدا لەڕێگەی ئەو دوو ئەزموونەوە بەردەوامیی بەخۆی داوە. نەقشبەندێتی وەک ڕەوتێکی کۆمەڵایەتی کە دژ بە ستەمکاریی و داگیرکاریی، داڕووخانی بەها ئەخلاقییەکاندا لەتێکۆشاندا دەبێت، بەرزکردنەوەی گیانی وڵاتپارێزیی و بەرخۆدان، بونیادنانەوەی ئەخلاقیانەی تاک و کۆمەڵگە بەڕێگەچارە و ڕێگەی ئایینیی دەبینێت.

لەمیانەی هەردوو ئەزموونـدا، تەریقەت وەک ڕابوونێکی جڤاکی دژ بە ستەم و چەوسانەوە، داتەپینی ئەخلاقیی خۆی شێوەبەند کردووە. بەمەش دەکرێ بڵێین؛ ئەو دوو ئەزموونەی نەقشبەندێتی

کوردی لەسەر ڕێچکە ڕاستەکەی مەولانا خالیدی شارەزووری ڕۆیشتوون و بەردەوامییان بە پەیامە ڕاستەقینەکەی مەولانا داوە. دیارە لەبەرامبەریشدا ڕەوتگەلێکیش دەرکەوتوون لەنێو ئەم تەریقەتە و تەریقەتەکانی دیکەشدا کەوا بوونەتە داردەستی داگیرکاریی، ستەمکاریی، خانەدانێتی وابەستە بە دەسەڵاتخوازییەوە.

خ

سەرچاوەکان:

١. مێژووی وەرچەرخانی تەریقەتگەرایی و نەخشی کۆمەڵایەتی و سیاسی سۆفیگەریی لە کوردستاندا – بەرزانی مەلا تەها

http://www.historyofkurd.com/

٢. مێژووی بزووتنەوەی هەقە لە هەرێمی کوردستاندا – د. بەهاددین ئەحمەد.

http://www.historyofkurd.com/

٣. بەهائوڵڵا لە کوردستان – ئەمیر فەرهەنگ ئیمانی – وەرگێڕانی دڵشاد کەریم – ئاسۆ – ٢٠١٠

٤. مەولانا خالید و تەریقەتی نەقشبەندی - سەید محەمەد تاهیر سەد زادەی هاشمی – وەرگێڕانی دلێر میرزا - ٢٠٠٤

٥. ئاوڕدانەوەیەک لە بزووتنەوەی هەقە - مستەفا عەسکەری – چاپی دووەم- ٢٠٠٨

٦. «مەولانا خالید» لەدەستنوسێکی کتێبخانەی «حەرەمی مەککە» دا - یاسین تەها- پەیسەر پرێس

٧. نەقشبەندی لە کوردستاندا – بارام سوبحی – ماڵپەڕی ئاوێنە

٨. مولانا خالد النقشبندي و منهجه في التصوف – الدكتور جواد فقي علي الجوم الحيدري – ٢٠١٦

٩. تنوير القلوب فى معاملة علام الغيوب – الشيخ محمد امين الكردي الاربيلي – الطبعة الاولى – ١٩٩٥ بيروت.